

HIND FALSAFASIDA JAMIYAT VA AXLOQ HAQIDAGI QARASHLAR

Mullajonov Islomjon Yuldashevich

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti

Gumanitar fanlar kafedrası katta o'qituvchisi, dotsent

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada hind axloqiy tafakkurini shakllantiruvchi asosiy tamoyillar, jumladan, hayotning o'zaro bog'liqligi, dxarma (axloqiy burch) tushunchasi, karma (sabab va oqibat) ta'limoti, ozodlikka intilish (moksha yoki nirvana) va zo'ravonlik qilmaslik tamoyili (ahimsa) ko'rib chiqiladi. Bhagavad Gita, Upanishadlar, Jain Sutras va Dhammapada kabi kanonik matnlar, shuningdek, taniqli olimlarning talqinlaridan kelib chiqqan holda, ushbu tadqiqot ushbu tamoyillarning axloqiy qarorlar qabul qilishga qanday ta'sir ko'rsatishini va axloq bo'yicha zamonaviy munozaralar uchun dolzarbligini saqlab qolishini o'rganadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hind axloqi fazilatli hayot kechirishning yaxlit va abadiy nuqtai nazarini taqdim etadi, shaxsiy intizom, ijtimoiy mas'uliyat va ma'naviy yuksalishga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: Hind axloqi, dxarma, karma, aximsa, moksha, metafizik birlik, ma'naviy yuksalish, axloqiy burch, falsafiy asoslar, axloqiy tamoyillar.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье рассматриваются основные принципы, формирующие индуистское нравственное мышление, включая взаимозависимость жизни, понятие дхармы (нравственный долг), учение кармы (причина и следствие), стремление к свободе (мокиша или нирвана) и принцип ненасилия (ахимса). Основываясь на канонических текстах, таких как Бхагавад Гита, Упанишады, Джайн Сутра и Дхаммапада, а также на интерпретациях известных ученых, это исследование исследует, как эти принципы влияют на принятие этических решений и сохраняют свою актуальность для современных дебатов по этике. Результаты исследования показывают, что индийская мораль предлагает целостный и вечный взгляд на добродетельную жизнь, уделяя особое внимание личной дисциплине, социальной ответственности и духовному росту.

Ключевые слова: индийская мораль, дхарма, карма, ахимса, мокиша, метафизическое единство, духовный рост, моральный долг, философские основы, моральные принципы.

ABSTRACT

This scientific article examines the basic principles that shape Indian moral thinking, including the interdependence of life, the concept of dharma (moral duty), the doctrine of karma (cause and effect), the pursuit of freedom (moksha or nirvana), and the principle of non-violence (ahimsa). Based on canonical texts such as the Bhagavad Gita, Upanishads, Jain Sutras and Dhammapada, as well as interpretations by prominent scholars, this study explores how these principles influence moral decision-making and maintain relevance for contemporary debates on ethics. The results of the study show that Indian ethics provides a holistic and eternal perspective on a virtuous life, paying special attention to personal discipline, social responsibility, and spiritual elevation.

Keywords: *Indian ethics, dharma, karma, ahimsa, moksha, metaphysical unity, spiritual elevation, moral duty, philosophical foundations, moral principles.*

Hindiston axloqi subkontinentning ma'naviy, falsafiy va madaniy an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan axloqqa o'ziga xos va chuqur yondashuvni ifodalaydi. G'arbning asosan dunyoviy va ratsionalistik axloqiy tizimlaridan farqli o'laroq, hind axloqi metafizika, din va axloq birlashgan yaxlit dunyoqarashga asoslangan. U inson xulq-atvorini nafaqat jamiyat majburiyatlari, balki koinot va hayotning pirovard maqsadi bilan bog'liq holda har tomonlama tushunishga imkon beradi. Bu aloqadorlik Hindistonda axloqiy tafakkurning asosini tashkil etib, axloq insoniyatning keng ma'naviy intilishlaridan ajralmaganligini ta'kidlaydi.

Hind axloqining markaziy qoidasi uning teleologik yo'nalishida yotadi – harakatlar hayotning pirovard maqsadlariga, masalan, ozod bo'lish (moksha) yoki azob-uqubatlarni to'xtatish (nirvana) ga mos kelishiga qarab baholanadi.

Upanishadlar, Bhagavad Gita, Jain Sutras va Dhammapada kabi kanonik matnlardan olingan bu axloqiy tamoyillar mavhum ideallar emas, balki hayotning murakkabliklarida harakat qilish uchun amaliy ko'rsatmalardir. Ular burch (dharma), adolat, xatti-harakatlar oqibati (karma) masalalariga to'xtalib, zo'ravonlik qilmaslik (ahimsa), rahm-shafqat (karuna), haqiqatgo'ylik (satya) kabi umuminsoniy fazilatlarni targ'ib qiladilar.

Hind axloqshunosligining yana bir o'ziga xos xususiyati uning kontekstual va dinamik tabiatidir. Qat'iy axloqiy absolyutizmdan farqli o'laroq, hind falsafasi axloqiy burchlar shaxsning roli, hayot bosqichi va jamiyat sharoitlariga qarab farq qilishini tan oladi. Bu moslashuvchanlik varna-ashrama dharma tushunchasida mujassamlangan bo'lib, u insonning vazifalari va ma'naviy taraqqiyot bosqichidan kelib chiqqan holda maxsus axloqiy ko'rsatmalarni beradi.

Ushbu maqola hind axloqshunosligining asosiy tamoyillari va ularning amaliy qo'llanilishini ko'rib chiqish orqali uning falsafiy asoslarini o'rganishga qaratilgan. Dxarma, karma va moksha kabi ta'limotlarni tahlil qilish, metafizik va axloqiy qarashlarning o'zaro ta'sirini o'rganish orqali tadqiqot hind axloqiy tafakkurining abadiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Nufuzli matnlar va taniqli olimlarning talqinlaridan kelib chiqqan holda, ushbu asar zamonaviy axloqiy muammolarni hal qilish, shaxsiy qoniqish va jamoaviy farovonlikka erishish yo'llarini taklif etuvchi tamoyillar haqida ham so'z yuritadi.

Shu bilan birga, ushbu tadqiqot hind axloqining ezgu hayot yo'riqnomasi sifatidagi doimiy ahamiyatini ta'kidlab, uni nafaqat qadimiy an'ana, balki bugungi o'zaro bog'liq dunyoda axloqiy muammolarni hal qilishning dinamik va universal asosi sifatida taqdim etadi.

Hayotning o'zaro bog'liqligi. O'zaro aloqadorlik tamoyili hind axloqshunosligining asosiy jihati bo'lib, u butun borliqning birligini ta'kidlaydi. Bu g'oya hind falsafasining metafizik asoslariga, xususan, Brahman (oxirgi reallik) va Atman (individual jon) tushunchalariga chuqur singib ketgan. Upanishadlar bu birlikni Tat Tvam Asi ("Sen o'shasan") kabi e'lonlar bilan ifodalab, shaxs va umumiylik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlaydi. Bu aloqadorlikni anglash shunchaki falsafiy mavhumlik emas, balki inson xulq-atvorini yo'naltiruvchi axloqiy zaruratdir.

Amaliy ma'noda hayotning o'zaro bog'liqligi rahm-shafqat (karuna), ezgulik, zo'ravonlik qilmaslik (ahimsa) kabi axloqiy tamoyillarga asos bo'ladi. Dhammapada bu etosni quyidagicha ifodalaydi: "Barcha mavjudotlar og'riqdan qo'rqadi; barcha mavjudotlar hayotni sevadi. O'zini boshqalar bilan taqqoslab, ozor bermaslik va o'ldirmaslik kerak" (*Dhammapada*, 129).

Dxarma: Axloqiy tartib. Dxarma hind axloqshunosligidagi eng keng qamrovli va markaziy tushunchalardan biri bo'lib, u olamni qo'llab-quvvatlovchi axloqiy, ijtimoiy va kosmik tartibni o'zida mujassam etadi. Sanskritcha dhri (qo'llab-quvvatlash) o'zagidan kelib chiqqan holda, dharma ko'pincha burch, to'g'rilik yoki qonun deb tarjima qilinadi. Ammo uning mazmuni har qanday ta'rifdan yuqori turadi, ya'ni insonning o'ziga xos vazifalari, sharoitlari va hayot bosqichlariga asoslangan axloqiy majburiyatlarini qamrab oladi.

"Bhagavad-tita"da dxarma axloqiy xatti-harakatlar uchun yetakchi tamoyil sifatida tasvirlangan. Arjunaning Kurukshetra jang maydonidagi axloqiy dilemmasi dxarmaning murakkabligini namoyish etadi. O'zining qarindoshlik aloqalari va jangchi sifatidagi burchi o'rtasida bo'lgan Arjuna Krishna tomonidan svadharmani (shaxsiy burchni) birinchi o'ringa qo'yishni maslahat beradi: "Boshqaning

dharmasida muvaffaqiyatga erishgandan ko‘ra, o‘z dxarmasida muvaffaqiyatsizlikka uchragan yaxshiroq” (*Bhagavad Gita*, 3.35).

Karma: axloqiy javobgarlik qonuni. “Harakat” yoki “ish” deb tarjima qilinadigan karma ta’limoti Hindiston axloqshunosligining asosiy g‘oyasi bo‘lib, har bir harakat shaxsning hozirgi va kelajakdagi tajribasiga ta’sir ko‘rsatadigan oqibatlarni keltirib chiqaradi. Bu tamoyil insonning axloqiy mas’uliyatini, uning qilmishlari muqarrar ravishda uning taqdirini belgilashini ta’kidlaydi.

Brihadaranyaka Upanishadida bu g‘oya o‘z ifodasini topgan: “Inson qanday harakat qilsa, shunday bo‘ladi. Yaxshi ish qilgan odam yaxshi bo‘ladi, yomon ish qilgan odam yomon bo‘ladi” (*Brihadaranyaka Upanishad*, 4.4.5).

Karma sababiyatning tabiiy qonuni sifatida amal qiladi, u ilohiy ta’sirga bog‘liq bo‘lmagan holda amal qiladi. Jaynizmda karma ruhni bog‘laydigan, uning sofliigi va ozod bo‘lish imkoniyatiga ta’sir ko‘rsatadigan moddiy substansiya sifatida tasavvur qilinadi. Acaranga Sutra karma to‘planishini minimallashtirish uchun ehtiyotkor axloqiy xulq-atvorga urg‘u beradi.

“Hatto eng kichik axloqsiz xatti-harakatlar ham karmani to‘playdi va har bir xatti-harakatda onglilik zarurligini kuchaytiradi” (*Acaranga Sutra*, 1.1).

Karma haqidagi ta’limot hayot davrlari bo‘ylab tarqalib, tug‘ilish, o‘lim va qayta tug‘ilish (sansara) sikliga ta’sir ko‘rsatadi. U axloqiy oqibatlarni tushunish uchun asos yaratadi va shaxsni halollik va onglilik bilan harakat qilishga undaydi.

Zamonaviy axloqiy nutqda karma tamoyili shaxsiy mas’uliyat va harakatlarning to‘lqinli ta’siri g‘oyalariga mos keladi. U axloqiy javobgarlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy adolat haqidagi zamonaviy tashvishlarga hamohang bo‘lib, insonlarga adolatli va barqaror dunyoni shakllantirishdagi o‘z rolini eslatadi.

Ozodlikka intilish. Hind axloqi mohiyatan teleologik bo‘lib, uning pirovard maqsadi ozodlik (moksha yoki nirvana) hisoblanadi. Ozodlik sansara deb ataluvchi tug‘ilish, o‘lim va qayta tug‘ilish zanjiridan ozodlikni anglatadi. Bunday transsendental holatga erishish uchun axloqiy yashash zarur hisoblanadi, bunda ruh o‘zining eng sof shakliga ega bo‘ladi va oliy voqelik bilan qo‘shilib ketadi (hinduizmda brahman) yoki azob-uqubatlarning to‘xtashini boshdan kechiradi (buddizmda nirvana).

“Katxa Upanishad” ozodlikni shunday holat sifatida tavsiflaydi: “Qalbda yashaydigan barcha istaklar yo‘qoladi... va foniy abadiy qoladi” (*Katha Upanishad*, 2.2.2).

Hinduizmda ozodlikka axloqiy harakatlar, sadoqat (bxakti), bilim (jnana) va o‘z-o‘zini tarbiyalash (yoga) orqali erishiladi. “Bxagavad-gita”da qarma-yoga

(begʻaraz harakat yoʻli) shaxsiy xohish-istaklardan yuqori turish va ilohiy irodaga moslashish vositasi sifatida targʻib qilinadi.

Ahimsa: Zoʻravonlik qilmaslik tamoyili. Ahimsa yoki zoʻravonlik qilmaslik hind axloqshunosligidagi eng chuqur va keng eʼtirof etilgan tamoyillardan biridir. Sanskritcha hims (zarar yetkazish) oʻzagidan olingan boʻlib, ahimsa zarar yetkazmaslik yoki ongda, soʻzda va ishda qasddan zoʻravonlik qilmaslik maʼnosini anglatadi. Bu tamoyil koʻplab hind falsafiy anʼanalarida, jumladan, hinduizm, buddizm va jaynizmda oʻz ifodasini topgan boʻlib, ularning har biri uning axloqiy va maʼnaviy ahamiyatini taʼkidlaydi.

Jaynizm aximsa eng birinchi axloqiy qoida boʻlib, axloq kodeksining asosini tashkil etadi. Jaynlar barcha tirik mavjudotlarga nisbatan zoʻravonlik qilmaslik amaliyotini qoʻllaydilar, bu esa jiva (tirik jonlar) va ularning uzviy bogʻliqligi haqidagi taʼlimotni aks ettiradi. Ahimsaga qatʼiy rioya qilish vegetarianlik, hasharotlarga zarar yetkazmaslik va hatto zoʻravon nutqdan voz kechish kabi odatlarga olib keladi. “Akaranga sutra”da shunday deyiladi: “Har qanday tirik mavjudotni, shu jumladan eng kichik tirik mavjudotni ham jarohatlamaslik, boʻysundirmaslik, qul qilmaslik, qiynoqqa solmaslik yoki oʻldirmaslik kerak”.

Axloqiy nisbiylik va kontekstual axloq. Hind axloqshunosligining oʻziga xos xususiyatlaridan biri uning axloqiy nisbiylik va axloqiy hukmlarning kontekstual tabiatini tan olishidir. Qatʼiy, universalistik asoslardan farqli oʻlaroq, Hindiston falsafasi koʻpincha axloqiy burchlarning dinamik va vaziyatga xos xususiyatini taʼkidlaydi. Bu moslashuvchanlik varnaashrama dxarma tushunchasida aks ettirilgan boʻlib, unda axloqiy masʼuliyatlar insonning jamiyatdagi roli (varna) va hayot bosqichi (ashrama) ga moslashtirilgan.

“Mahabharata” bu nisbiylikni oʻz qahramonlari duch keladigan axloqiy muammolar, masalan, Yudhishtiraning haqiqat bilan kurashi va Arjunaning oilaviy munosabatlar va jangchi burchlari oʻrtasidagi ziddiyat orqali koʻrsatadi. Bu rivoyatlar axloqiy tanlov kengroq sharoitlar kontekstida va ularning dxarmaga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholanishi kerakligini taʼkidlaydi.

Bhagavad Gita kontekstual axloqning falsafiy asosini beradi. Krishnaning Arjunaga yoʻl-yoʻrigʻida svadharma (shaxsiy burch) anʼanaviy axloqiy meʼyorlarga zid boʻlsa ham, uni bajarish muhimligi taʼkidlanadi: “Oʻz burchini, garchi nomukammal boʻlsa-da, bajarish boshqa birovning burchini mukammal bajarishdan yaxshiroqdir” (“*Bhagavad-tita*”, 3.35).

Oʻz-oʻzini tarbiyalash va poklanish. Oʻz-oʻzini tarbiyalash yoki tapas axloqiy poklanish va maʼnaviy taraqqiyot vositasi sifatida hind axloqshunosligida markaziy oʻrinni egallaydi. Hind anʼanalarida axloqiy xatti-harakatlar ong va tanani

tozalaydigan, insonni uning oliy ma'naviy maqsadlariga moslashtiradigan o'z-o'zini nazorat qilishni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq.

Hinduizm o'z-o'zini tarbiyalashni transsendentlikka olib boruvchi yo'l deb biladi. Patanjali yoga sutralarida yama (cheklovlar) va niyama (rioya qilish) axloqiy hayot va ichki o'zgarishning asosiy amaliyotlari sifatida ta'kidlanadi. Zo'ravonlik qilmaslik (ahimsa), haqiqatgo'ylik (satya), egalik qilmaslik (aparigraxa) kabi cheklovlar tozalik (shaucha), qanoat (santosha), qattiqqo'llik (tapas) kabi amallar bilan to'ldiriladi. Ular birgalikda amaliyotchini ongning yuqori holatlariga tayyorlaydigan axloqiy tuzilmani hosil qiladi.

Jaynizm o'z-o'zini tarbiyalash qat'iy zohidlik qasamyodlari orqali o'ta yuqori darajaga ko'tariladi. Jaynizm zohidlari tarkidunyochilik va tejamkorlikni karma kirlarini tozalash va ozodlikka erishish vositasi sifatida qo'llaydilar. Tattvarta Sutrada shunday tushuntiriladi: "Intizom va tarkidunyochilikni mashq qilish orqali ruh o'zining karma rishtalarini tashlaydi va ozodlikka erishadi".

XULOSA

Hind falsafasining axloqiy asoslari inson hayotining axloqiy jihatlarini tushunishga chuqur va dinamik yondashuvni ifodalaydi. O'zaro bog'liqlik, dharma, karma, ahimsa va o'z-o'zini tarbiyalash kabi abadiy tamoyillarga asoslangan hind axloqi shunchaki nazariy tuzilmalardan ustun bo'lib, shaxs va jamiyat farovonligi uchun amaliy ko'rsatmalar beradi. U buni qat'iy axloqiy mutlaqliklarni joriy etish orqali emas, balki kontekstual va moslashuvchan yondashuvni qabul qilish, inson sharoitlarining o'zgaruvchanligi va axloqiy qaror qabul qilishning murakkabligini tan olish orqali amalga oshiradi.

REFERENCES:

1. Po'latova D., Qodirov M., Ahmedova M., Abduhalimova A., Shozamonov Sh. Sharq falsafasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Jahon print". 2011.-516 b.
2. Ahmedova M. Yo'ldoshev S., Shomatov O. Hind falsafasi. Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2006.
3. Mahabharata. Translated by C. Rajagopalachari, Bharatiya Vidya Bhavan, 1994.
4. Patanjali. Yoga Sutras of Patanjali. Translated by Swami Sivananda, Divine Life Society, 1999.
5. Radhakrishnan, Sarvepalli. Indian Philosophy, Volume 1. Oxford University Press, 1953.

6. Sharma, C. L. A Critical Survey of Indian Philosophy. Motilal Banarsidass, 1989.
7. Bhagavad Gita. Bhagavad Gita: The Song of God. Translated by Eknath Easwaran, 2nd ed., Nilgiri Press, 2007.
8. Jacobi, Hermann, translator. The Sacred Books of the East: Volume 22: Jaina Sutras, Part II. Clarendon Press, 1884.
9. Sivananda, Swami. Hinduism: A Scientific Exposition. Divine Life Society, 1995.